

Stockholms universitet
Centrum för genusstudier
FK Genusvetenskap
VT 04

Queera hobbitar

Samkönat begär i J.R.R. Tolkiens *The Lord of the Rings*

Författare: Hilda Jacobsson
Seminarieledare: Annika Olsson
och Fanny Ambjörnsson
Seminariebehandlad: juni 2004

Innehåll

Inledning	3
Syfte och grundläggande frågeställningar	3
Teori och metod	3
Material	6
Tidigare forskning	6
Disposition	8
Avhandling	8
Introduktion till The Lord of the Rings	8
Överblick av Frodos och Sams relation	8
”The Stairs of Cirith Ungol” och manlig samkönad kontinuitet	13
Avslutning	21
Slutsatser	21
Nya frågeställningar för framtida studier	21
Käll- och litteraturförteckning	23

INLEDNING

Syfte och grundläggande frågeställningar

”Den majoritetskultur som anser sig vara heterosexuell genomsyras i själva verket av ögonblick som är queera”, skriver Tiina Rosenberg.¹ Syftet med denna uppsats är att fokusera de queera ögonblicken i J.R.R. Tolkiens trilogi *The Lord of the Rings*² för att visa att det queera finns i kulturen på samma sätt som det icke-queera.³

Denna uppsats undersöker det queera i relationen mellan de två hobbitarna Frodo och Sam. Jag har arbetat utifrån tre grundläggande frågeställningar: När är Frodos och Sams relation queer? Vad gör den queer? Hur kan vi förstå denna queerhet i termer av homosocialitet och homoerotik?

Teori och metod

Uppsatsen har en queerteoretisk utgångspunkt. Rosenberg definierar queerteori som ”en [ej] enhetlig eller systematisk skolbildning, utan en blandning av studier vilka kritiskt fokuserar det heteronormativa, det vill säga de institutioner, strukturer, relationer och handlingar som vidmakthåller heterosexualitet som en enhetlig, naturlig och allomfattande ursprungssexualitet”.⁴

Queer kan ha flera betydelser och dessa är svåra att sammanfatta i ett ord eller ens en mening. I själva verket bör queer inte preciseras eftersom det queeras uppgift är att bryta upp kategorier, inte att själv förvandlas till en. Ändå har queer under 1990-talet kommit att tillskrivas en mängd olika betydelser.⁵ I min studie använder jag mig av queer som ett ”paraplybegrepp för: [...] olika icke-heterosexuella positioner”,⁶ en ”beteckning på icke-heterosexuella företeelser”⁷ och som en ”beskrivning av så kallade queera läsningar där verket och dess uttolkare inte nödvändigtvis delar samma sexuella utgångspunkt”.⁸

¹ Tiina Rosenberg, *Queerfeministisk agenda*, Stockholm: Atlas, 2002, s. 120.

² J.R.R. Tolkien, *The Fellowship of the Ring, The Two Towers & The Return of the King* (The Lord of the Rings, 1, 2 & 3), London: Unwin Books, 1976a (1954), b (1954) & c (1955).

³ Rosenberg, 2002, s. 120.

⁴ Ibid, s. 12 f.

⁵ Ibid, s. 11.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid, s. 12.

⁸ Ibid.

Således är det inte endast möjligt att göra queera läsningar av texter producerade av icke-heterosexuella. Inte heller handlar denna typ av läsningar om att somliga texter besitter en essentiell queerhet i väntan på att bli upptäckt.⁹ ”[T]he queerness of most mass culture texts is less an essential, waiting-to-be-discovered property than the result of acts of production or reception”, skriver Alexander Doty.¹⁰ Den queera läsarten har alltså som utgångspunkt att det queera potentiellt sett existerar i alla texter. ”[D]et går att göra queera läsningar av allt man önskar utan att uttolkaren särskilt behöver läsa in queerhet i texter, filmer, teateruppsättningar, andra konstverk eller populärkultur”, skriver Rosenberg.¹¹ Doty skriver att denna utgångspunkt kritiserats: ”[C]onventional heterocentrist paradigms [...] have decided that expressions of queerness are *sub-textual*, *sub-cultural*, *alternative readings*, or pathetic and delusional attempts to see something that isn’t there.”¹² Orsaken till detta, menar han, är ”heterocentrist/homophobic cultural training”.¹³ Det finns alltså en dominerande heterocentrisk tolkningstradition som queera läsningar utmanar.

”Den queera läsarten knyter an till både feministisk tolkningstradition, och till lesbiska och gaystudier inom humaniora”, skriver Rosenberg.¹⁴ Queera läsningar är dock inte synonyma med de motströmläsningar som är den klassiska feministiska metoden, utan ”vill gå ett steg vidare och placera queerheten sida vid sida med det icke-queera.”¹⁵ Således läser jag inte mot utan med *The Lord of the Rings* då jag undersöker det queera i relationen mellan Frodo och Sam. Med relation avser jag hur de två hobbitarna agerar gentemot och talar till varandra, samt vad de säger till och tänker om varandra. Jag har arbetat utifrån tre grundläggande frågeställningar: När är Frodos och Sams relation queer? Vad gör den queer? Hur kan vi förstå denna queerhet i termer av homosocialitet och homoerotik? Denna uppsats behandlar endast manlig homosocialitet och homoerotik. Med homoerotik avser jag samkönad erotik och med homosocialitet samkönat umgänge utan erotiska inslag. Jag använder mig av *Nationalencyklopedins* definition av erotik som ”sexualitet med tonvikt på de sinnliga, sensuella inslagen i mötet mellan människor.

⁹ Rosenberg, 2002, s. 119.

¹⁰ Alexander Doty, *Making things perfectly queer: Interpreting Mass Culture*, Minneapolis & London: University of Minnesota Press, 1997, s. xi.

¹¹ Rosenberg, 2002, s. 120.

¹² Doty, 1997, s. xii.

¹³ Ibid, s. xi.

¹⁴ Rosenberg, 2002, s. 119.

¹⁵ Ibid.

Kroppsspråkliga signaler som ögonkast, beröring, närhet, kroppsställning och klädsel är viktiga i människors erotiska spel [...].¹⁶

Eftersom min uppsats fokuserar det queera i relationen mellan Frodo och Sam analyserar jag inte Ringen, trots att en djupgående analys av denna vore intressant och skulle bidra med ytterligare djup i en queer läsning av *The Lord of the Rings*. Jag analyserar heller inte övriga karaktärer med undantag för Rose Cotton, som spelar en avgörande roll för Frodos och Sams relation mot slutet av trilogin eftersom hon gifter sig med Sam. Då Gollum under den största delen av trilogin ständigt är i närheten av Frodo och Sam inkluderar jag även honom i mina resonemang, även om jag i likhet med analysen av Rose Cottons roll inte heller analyserar hans grundligt.

Jag har granskat *The Lord of the Rings* på två nivåer: Dels har jag analyserat sex sidor i *The Two Towers*, den andra hälften av kapitlet ”The Stairs of Cirith Ungol”.¹⁷ Dessa sidor har jag valt eftersom jag anser att Frodos och Sams relation här är mer queer i somliga passager och mindre queer i andra. För att sätta in denna analys i en kontext har jag också gjort en genomgång av trilogins samtliga delar, här har jag fokuserat och kopplat samman textens queera ögonblick.

Denna uppsats är inspirerad av Rosenbergs queera läsningar av skönlitteratur, film, opera och teater i *Byxbegär*¹⁸ och *Queerfeministisk agenda*.¹⁹ Jag använder mig av Adrienne Richs teori om ”lesbisk kontinuitet”²⁰ trots att det kan tyckas problematiskt att begagna sig av en teori om kvinnliga samkönade relationer för att förstå manlig homosocialitet och homoerotik. Jag kommer dock visa att det inte bara är möjligt att tala om en kvinnlig samkönad kontinuitet utan även en manlig. I dessa resonemang tar jag Eve Kosofsky Sedgwick till hjälp. Sedgwick skriver om manligt homosocialt begär i engelsk litteratur.²¹

¹⁶ Nationalencyklopedin, http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=164142, 2004-05-20.

¹⁷ Tolkien, 1976b (1954), s. 284-289.

¹⁸ Tiina Rosenberg, *Byxbegär*, Göteborg: Anamma Böcker, 2000.

¹⁹ Rosenberg, 2002.

²⁰ Adrienne Rich, *Obligatorisk Heterosexualitet och Lesbisk Existens* (P. Laskar övers.), Stockholm: Matrixx, 1986.

²¹ Eve Kosofsky Sedgwick, *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*, New York: Columbia University Press, 1985.

Material

Primärmaterialet består av samtliga delar i J.R.R. Tolkiens *The Lord of the Rings: The Fellowship of the Ring, The Two Towers* och *The Return of the King*. Jag har alltså valt att läsa originalutgåvan istället för Åke Ohlmarks svenska översättning, *Sagan om ringen*.²² Orsaken till detta är att jag inte har velat gå miste om några språkliga nyanser med tanke på att små nyanser kan avgöra om någon passage är queer eller inte. Dessutom föredrar jag karaktärernas namn och de ord Tolkien själv skapat i original framför den svenska översättningen av dessa då den senare kan skilja sig kraftigt från originalet. Ett exempel är originalutgåvans ”hobbit” – ”hobbits” som Ohlmark översatt med ”hob” – ”hober”. Då denna uppsats är skriven på svenska har jag själv översatt ”hobbit” – ”hobbits” till ”hobbit” – ”hobbitar”. Jag har dessutom tagit bort bestämd artikel, ”the”, framför ”Shire” eftersom jag finner den opassande i en svensk text. I övrigt har jag använt mig av Tolkiens egna ord och namn men översatt till exempel ”the Ring” med ”Ringen”, jag har valt att behålla versalen till skillnad från Ohlmark för att betona att Ringen inte är ett viljelöst ting utan kan ta makten över sina bärare. Allt detta för att språket ska vara så likt originalet som möjligt.

Jag har valt ut ett halvt kapitel i trilogins andra del *The Two Towers*, den andra halvan av ”The Stairs of Cirith Ungol”, för en djupgående analys. För att sätta in min analys i en kontext har jag granskat samtliga delar i trilogin. Jag har lyft fram passager jag uppfattat som queera, något som påverkar den bild av Frodos och Sams relation jag presenterar. Det begränsade urvalet, som främst beror på de ramar uppsatsens omfång sätter, har bidragit till att jag inte kunnat ta upp alla queera passager jag velat. Detta påverkar naturligtvis den bild av queerheten i Frodos och Sams relation som denna uppsats presenterar.

Tidigare forskning

En hel del forskare har gjort queera läsningar av skönlitteratur, de flesta är skrivna på 1990- och 2000-talet. Sedgwick har dock samlat läsningar som fokuserar på manligt homosocialt begär i engelsk skönlitteratur i *Between Men: English Literature and Male*

²² J.R.R. Tolkien, *Sagan om ringen, Sagan om de två tornen & Sagan om konungens återkomst* (Sagan om ringen, 1, 2 & 3) (Å. Ohlmarks övers.), Stockholm: Norstedts Förlag, 2002a,b & c.

*Homosocial Desire*²³ redan 1985, även om hon aldrig nämner ordet queer då studien skrevs innan queerteorin introducerades. Senare queera läsningar av skönlitteratur är till exempel Donald E. Halls *Queer Theories*²⁴ som innehåller queera läsningar av några skönlitterära texter och Anne Herrmanns *Queering the Moderns: Poses/Portraits/Performances*²⁵ som innehåller queera läsningar av texter skrivna 1910-1945. En av de forskare som har haft inflytande inom svensk queerteori är Rosenberg som i *Byxbegär*²⁶ och *Queerfeministisk agenda*²⁷ gör queera läsningar av skönlitteratur, film, opera och teater.

Trots att queera läsningar gjorts av skönlitterära verk har inte mycket queer forskning gjorts om *The Lord of the Rings*. Sedan trilogin först gavs ut 1954-1955 har det gjorts en mängd studier om Tolkiens verk. Man har fokuserat på olika saker: Gregory Bassham och Eric Bronson har redigerat en antologi om filosofi i *The Lord of the rings and philosophy: one book to rule them all*,²⁸ Leslie Ellen Jones har skrivit om medeltida legender i *Myth & Middle-Earth: exploring the medieval legends behind J.R.R. Tolkien's "Lord of the rings"*,²⁹ Ralph C. Wood har skrivit om kristendom i *The gospel according to Tolkien: visions of the kingdom in middle-earth*,³⁰ Patrick Curry har skrivit om myt och modernitet i *Defending Middle-Earth: Tolkien, myth and modernity*,³¹ även Jane Chance har skrivit om Tolkiens mytologi i *The lord of the rings: the mythology of power*.³² Jag har dock bara hittat en studie med genusrelaterat perspektiv, med fokus på kvinnligt genus, *Women among the Inklings: gender, C.S. Lewis, J.R.R. Tolkien, and Charles Williams* av Fredrick Candice och Sam McBride,³³ men ingen med queerteoretisk utgångs-

²³ Sedgwick, 1985.

²⁴ Donald E. Hall, *Queer Theories*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.

²⁵ Anne Herrmann, *Queering the Moderns*, New York : Palgrave, 2000.

²⁶ Rosenberg, 2000.

²⁷ Rosenberg, 2002.

²⁸ Gregory Bassham & Eric Bronson, red., *The Lord of the rings and philosophy: one book to rule them all*, Chicago: Open Court, 2003.

²⁹ Leslie Ellen Jones, *Myth & Middle-Earth: exploring the medieval legends behind J.R.R. Tolkien's "Lord of the rings"*, New York: Open Road & Garsington: Windsor, 2003.

³⁰ Ralph C. Wood, *The gospel according to Tolkien: visions of the kingdom in middle-earth*, Louisville KY: Westminster John Knox Press, 2003.

³¹ Patrick Curry, *Defending Middle-Earth: Tolkien, myth and modernity*, Edinburgh: Floris, 1997.

³² Jane Chance, *The lord of the rings: the mythology of power*, Lexington: University Press of Kentucky, 2001.

³³ Fredrick Candice & Sam McBride, *Women among the Inklings: gender, C.S. Lewis, J.R.R. Tolkien, and Charles Williams*, Westport: Greenwood Press, 2001.

punkt. En queer läsning av Tolkiens verk skulle erbjuda ett alternativ till tidigare heterocentriska tolkningar. Denna uppsats kan bidra till att fylla denna lucka.

Disposition

Jag inleder med en introduktion till *The Lord of the Rings* där jag summerar trilogins handling. Sedan följer en översikt av Frodo och Sams relation och dess queerhet. Därefter övergår jag till att göra en analys av den andra hälften av kapitlet ”The Stairs of Cirith Ungol”. Här diskuterar jag hur vi kan förstå queerheten i Frodos och Sams relation i termer av homosocialitet och homoerotik. Jag avslutar med mina slutsatser och resonerar kring nya frågeställningar för framtida studier.

AVHANDLING

Introduktion till The Lord of the Rings

Hobbiten Frodo Baggins blir ålagd uppgiften att föra Ringen från sitt hem i Shire till fiendens land Mordor där Sauron härskar, för att förstöra den i berget Mount Doom's lågor. Frodos trädgårdsmästare Samwise Gamgee, kallad Sam, gör honom sällskap. Till en början färdas de två hobbitarna i ett sällskap med nio deltagare, ”the fellowship of the Ring” eller Ringens brödraskap. Frodo och Sam lämnar emellertid brödraskapet bakom sig och fortsätter ensamma. En varelse som tidigare burit Ringen, Gollum, blir deras vägvisare trots Sams motvilja. Då Frodo och Sam efter en hård färd kommer fram till Mount Doom vill Frodo inte längre förstöra Ringen. Då gör Gollum ett sista försök att återta Ringen och i det slagsmål som följer faller både han och den ner i lågorna. Efter att ha fullgjort sitt uppdrag återvänder Frodo och Sam till Shire. Sam gifter sig med Rose Cotton och skaffar barn medan Frodo, som aldrig hämtar sig efter den långa färden, reser bort med alverna.

Överblick av Frodos och Sams relation

Jag vill tala om fyra olika stadier i Frodos och Sams relation. Det första pågår från resans start i Shire till brödraskapets upplösning vid floden Anduins strand. Det som kännetecknar detta stadium är att Frodo och Sam är mer distanserade mot varandra än senare i trilogin. De betar sig mer som arbetsgivare och anställd än nära vänner. Under resans gång

blir de dock allt mer fästa vid varandra och då Frodo har bestämt sig för att lämna brödrskapet för att fortsätta ensam försöker Sam övertyga Frodo om att låta honom följa med:

‘Oh, Mr Frodo, that’s hard!’ said Sam shivering. ‘That’s hard, trying to go without me and all. If I hadn’t a guessed right, where would you be now?’

‘Safely on my way.’

‘Safely!’ said Sam. ‘All alone and without me to help you? I couldn’t have borne it, it’d have been the death of me.’

‘It would be the death of you to come with me, Sam,’ said Frodo, ‘and I could not have borne that.’

‘Not as certain as being left behind,’ said Sam.³⁴

Anledningen till att Frodo vill lämna Sam är alltså att han inte vill att den andra hobbiten ska komma till skada under en färd till Mordor, något han säger sig inte kunna bära. Enligt Sam hade det tvärtom varit en säkrare död att behöva stanna utan Frodo. Detta tolkar jag symboliskt snarare än bokstavligt, Sam vill helt enkelt inte leva utan den andra hobbiten. Frodo ger efter för Sams önskan och det visar det sig att han är glad över att få Sams sällskap: ”’So all my plan is spoilt!’ said Frodo. ‘It is no good trying to escape you. But I’m glad, Sam. I cannot tell you how glad. Come along! It is plain that we were meant to go together.’”³⁵

Jag låter denna händelse inleda vad jag vill kalla det andra stadiet i Frodos och Sams relation. I och med att de två hobbitarna låtit varandra veta hur mycket de bryr sig om varandra tycks deras relation blivit mer intim. Denna intimitet uppfattar jag som queer. Ett sådant queer ögonblick uppstår då Sam iakttar en sovande Frodo:

Sam looked at him [Frodo]. The early daylight was only just creeping down into the shadows under the trees, but he saw his master’s face very clearly, and his hands, too, lying at rest on the ground beside him. [...] Frodo’s face was peaceful, the marks of fear and care had left it; but it looked old, old and beautiful, as if the chiseling of the shaping years was now revealed in many fine lines that had before been hidden, though the identity of the face was not changed. Not that Sam Gamgee put it that way to himself. He shook his head, as if finding words useless, and murmured: ‘I love him. He’s like that, and sometimes it shines through, somehow. But I love him, whether or no.’³⁶

³⁴ Tolkien, 1976a (1954), s. 384.

³⁵ Ibid, s. 385.

³⁶ Tolkien, 1976b (1954), s. 229.

Men det är inte bara Sam som känner ömhet för Frodo. Då Frodo blivit tagen av fienden i Mordor och den andra hobbiten kommer till hans undsättning ligger han "naked, [...] as if in a swoon on a heap of filthy rags: his arm was flung up, shielding his head, and across his side there ran an ugly whip-weal".³⁷ Denna syn får Sam att börja gråta:

'Frodo! Mr Frodo, my dear!' cried Sam, tears almost blinding him. 'It's Sam, I've come!' He half lifted his master and hugged him to his breast. Frodo opened his eyes. [...]

'I can hardly believe it,' said Frodo, clutching him. [...] 'Then I wasn't dreaming after all when I heard that singing down below, and I tried to answer? Was it you?'

'It was indeed, Mr Frodo. I'd given up hope, almost. I couldn't find you.'

'Well, you have now, Sam, dear Sam,' said Frodo, and he lay back in Sam's gentle arms, closing his eyes, like a child at rest when night-fears are driven away by some loved voice or hand.

Sam felt that he could sit like that in endless happiness; but it was not allowed. It was not enough for him to find his master he had still to try and save him. He kissed Frodo's forehead. 'Come! Wake up, Mr Frodo!' he said [...].³⁸

Här väcker Sams ömhet gensvar hos Frodo som håller om honom hårt, kallar honom "Sam, dear Sam", lägger sig i Sams armar och sluter ögonen. Tolkien liknar bilden av Frodo vid ett vilande barn vars oro bortdrivits av "some loved voice or hand", en röst och en hand som får symbolisera Sam. Detta talar för att den kärlek för Frodo som Sam formulerat i sina tankar är ömsesidig.

Denna ömsesidighet är tydligast fram till att det tredje stadiet av hobbitarnas relation inleds, något som sker i och med deras fortsatta färd genom Mordor. Ju närmare Ringen kommer Sauron, dess egen och Mordors härskare, desto tyngre blir den för Frodo att bära. Under färden genom Mordor är det alltså inte tal om något queert gensvar från Frodos håll. Sam är den som tar ansvar, han ger Frodo av deras matsäck, letar efter vatten i det karga landskapet och hittar sovplatser utom synhåll för fienden. När Frodo inte längre orkar gå bär Sam honom på sin rygg ända fram till Mount Doom. Då Ringen slutligen förstörts rämna berget och de två hobbitarna finner sig fast i ett hav av eld:

³⁷ Tolkien, 1976c (1955), s. 163.

³⁸ Ibid.

'I am glad that you are here with me,' said Frodo. 'Here at the end of all things, Sam.'

'Yes, I am with you, Master,' said Sam, laying Frodo's wounded hand gently to his breast. 'And you're with me. And the journey's finished.'³⁹

Även i vad de tror vara deras sista stund tyr de sig alltså till varandra. Sida vid sida med händerna i varandras ligger de medvetlösa på en liten kulle i eldhavet. Men deras resa är inte slut, de blir räddade och tagna till staden Gondor där de andra överlevande i Ringens brödraskap vistas.

Från Gondor tar de sig tillbaka till Shire och först där är deras långa resa slut. Här börjar det fjärde stadiet i Frodos och Sams relation. Frodo inrättar sig i sin gamla boning Bag End och förväntar sig att Sam ska flytta in hos honom. Men vid hans fråga blir Sam generad och rodnar:

'It's Rosie, Rose Cotton,' said Sam. 'It seems she didn't like my going abroad and all, poor lass; but as I hadn't spoken, she couldn't say so. And I didn't speak, because I had a job to do first. But now I have spoken, and she says: "Well, you've wasted a year, so why wait longer?" "Wasted?" I says. "I wouldn't call it that." Still I see what she means. I feel torn in two, as you might say.'

'I see,' said Frodo: 'you want to get married, and yet you want to live with me in Bag End too?'⁴⁰

Man skulle kunna se Sams giftermål med Rose Cotton i slutet av trilogin som ett försök att återställa ordningen, att gå från krig till fred och från queerhet till icke-queerhet. Detta kan liknas vid vad Rosenberg skriver om "[d]en återställande dramaturgin"⁴¹ för "byxroller",⁴² det vill säga kvinnor som, i teater och opera såväl som på film, av en eller annan anledning tillfälligt klär sig som och agerar män. Mot slutet av handlingen återställs dock ordningen när kvinnan i fråga avslöjar sitt "'sanna' kön"⁴³ och återförs till sin fålla.⁴⁴ Men om detta var Tolkiens avsikt vad gäller Frodos och Sams relation har han inte lyckats. Jag tolkar Sams uttalande om att han är "torn in two" som att han begär, förutom Frodo, också Rose. Detta dubbla begär till två individer med manlig respektive kvinnlig

³⁹ Tolkien, 1976c (1955), s. 201.

⁴⁰ Ibid, s. 269.

⁴¹ Rosenberg, 2000, s. 40.

⁴² Ibid, s. 9.

⁴³ Ibid, s. 36.

⁴⁴ Ibid, s. 36 ff.

könsidentitet är inte mindre utan snarare mer queert än hans samkönade begär till Frodo ensamt eftersom det bryter mot den tvåsamhetsnorm som genomsyrar både sam- och olikkönade kärleksrelationer.⁴⁵ Rosenberg skriver att "[b]egreppet heteronormativitet bör [...] användas i en vidare betydelse, alltså inte enbart som förväntad heterosexualitet, utan även som heterosexualitet i en förväntad form".⁴⁶ Även om Sams begär till Rose är heterosexuellt är det alltså inte heteronormativt eftersom det är ett av två begär som existerar sida vid sida, något som i sig går stick i stäv mot heteronormen. Detta dubbla begär blir knappast mindre queert då Sam heller inte behöver välja vem av de åtrådda han ska bo tillsammans med, ett val som tycks symbolisera livsstil snarare än boende. Då Sam bekänner hur kluven han är utropar nämligen Frodo: "'But my dear Sam, how easy! Get married as soon as you can, and then move in with Rosie. There's room enough in Bag End for as big a family as you could wish for.'"⁴⁷

Detta blir det ideala för Sam som trivs med att bo tillsammans med både Rose och Frodo, även Frodo tycks trivas: "[I]f Sam thought himself lucky, Frodo knew that he was more lucky himself; for there was not a hobbit in the Shire that was looked after with such care."⁴⁸ Ändå får Frodo ingen ro och bestämmer sig för att resa med alverna och aldrig komma tillbaka. Men det finns ytterligare en orsak till Frodos avfärd. Till Sam, som har berättat att han slits mellan sina två begär, säger han: "'You cannot be always torn in two. You will have to be one and whole, for many years.'"⁴⁹

Trots att Sam slutligen inte kan få sitt dubbla begär tillfredsställt utan får nöja sig med hustrun, innehåller trilogin ingen ordentlig återställandets dramaturgi. Sam väljer nämligen aldrig familjen framför Frodo, utan det är Frodo som tvingar fram en brytning dem emellan. Queerheten mellan Frodo och Sam återstår alltså. Trilogins sista sida beskriver hur Sam sorgsen står kvar i hamnen och ser efter det skepp varpå Frodo rest, för att sedan återvända till hemmet och familjen. Här skapas en dissonans mellan Sams sorg över förlusten av Frodo och hans lycka över hustrun och barnet. Denna dissonans förstärks av Tolkiens ordval. Sam i hamnen beskrivs på följande sätt:

⁴⁵ För närmare diskussion av tvåsamhetsnormen se Felicia Nyström, *Obligatorisk tvåsamhet: En studie av personer som bryter mot tvåsamhetsnormen*, Stockholm: Stockholms universitet, Centrum för genusstudier, 2004.

⁴⁶ Rosenberg, 2002, s. 91.

⁴⁷ Tolkien, 1976c (1955), s. 269.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid, s. 273.

But to Sam the evening deepened to darkness as he stood at the Haven; and as he looked at the grey sea he saw only a shadow on the waters that was soon lost in the West. There still he stood far into the night, hearing only the sigh and murmur of the waves on the shores of Middle-earth, and the sound of them sank deep into his heart. Beside him stood Merry and Pippin, and they were silent.⁵⁰

Då ord som "darkness", "grey", "shadow" och "silent" används kontrasteras denna passage mot beskrivningen av Sam i hemmet: "And he went on, and there was yellow light, and fire within; and the evening meal was ready, and he was expected. And Rose drew him in, and set him in his chair, and put little Elanor upon his lap."⁵¹ Bilden av Sam i hamnen är mörk, kall och tom, trots de två vännernas, Merrys och Pippins, närvaro. Bilden av Sam i hemmet är däremot ljus, varm och uppfylls av hustrun och barnet. Med den queera dissonans som kontrasten mellan Sams sorg över förlusten av Frodo och hans lycka över familjen skapar, lämnas läsaren.

"The Stairs of Cirith Ungol" och manlig samkönad kontinuitet

Ovan har jag fokuserat trilogins queera ögonblick men Frodo och Sams relation är både mer och mindre queer. Detta blir tydligt i kapitlet "The Stairs of Cirith Ungol", ett kapitel som jag sorterat in i det andra stadiet av de två hobbitarnas relation, det vill säga det stadium jag anser innehålla störst ömsesidig queerhet.

Gollum har fört Frodo och Sam till Mordors gränslinje. Då Frodo är på väg att göra ett riskfyllt försök att ta sig in i landet blir han hindrad av Gollum som säger sig känna till en väg in som är mindre bevakad. Således följer Frodo och Sam Gollum upp för berget Cirith Ungols vindlande trappor. Kapitlets andra hälft, vilket är det jag tittat närmare på, inleds med att Frodo och Sam slår sig ner i en mörk spricka mellan två stora klippblock. Gollum är i närheten men det finns en klar distinktion mellan honom och de två hobbitarna, vars närhet till varandra är lika påtaglig som Gollums utanförskap. Här markeras detta med fysiskt avstånd respektive närhet: "Frodo and Sam [sat down] a little way within, and Gollum crouched upon the ground near the opening."⁵² Något annat som bidrar till att skapa bilden av Frodo och Sam som två delar av en enhet och Gollum som

⁵⁰ Tolkien, 1976c (1955), s. 275.

⁵¹ Ibid.

⁵² Tolkien, 1976b (1954), s. 284.

tredje part är det faktum att hobbitarna båda ”sat down”,⁵³ satte sig ner, medan Gollum ”crouched upon the ground”, kröp ihop på marken i likhet med ett djur. Gollum får stå för utanförskapet och det icke-mänskliga medan hobbitarna får stå för samhörighet och det mänskliga.

Hobbitarnas samhörighet och Gollums utanförskap är något som ständigt återkommer genom kapitlet. I det samtal hobbitarna för medan de äter, ”maybe the last meal they would ever eat together”⁵⁴ då de inte vet vad som kommer att hända i Mordor, talar de endast i undantagsfall om sig själva som ”I” och ”you”, istället upprepar de gång på gång orden ”we” och ”us”. Då Frodo och Sam märker att Gollum försvunnit börjar de tala om honom, vilket leder till att hobbitarnas samhörighet blir än mer påtaglig än tidigare. Sam säger: ”That’s the one idea in all *his* little schemes, if *he* has any. But how bringing *us* up here will help *him* in that is more than I can guess [min kursiv.]”⁵⁵

Vid ett tillfälle är det dock som om Sam tycker att han själv har gått för långt med att tala om sig och Frodo som en helhet istället för två enskilda individer. Detta inträffar då han talar om en gåva Frodo fått av alven Galadriel: ”We’ve got – you’ve got some of the light of it in that star-glass that the Lady [Galadriel] gave *you* [min kursiv.]!”⁵⁶ Nu ersätter Sam snabbt ”we” med ”you” trots att han och Frodo strax tidigare har talat om ”our bottles [min kursiv.]”,⁵⁷ ”if *we* came on a spring [min kursiv.]”,⁵⁸ ”our path [min kursiv.]”,⁵⁹ ”we shouldn’t be here at all, if *we*’d known more about it before *we* started [min kursiv.]”⁶⁰ och så vidare.

Det är alltså viktigt för Sam att dra en gräns mellan sig själv och Frodo någonstans. Kanske är det för att Sam tillskriver Frodo positiva egenskaper som han inte tycker sig själv besitta, något som det faktum att Sam mitt ibland alla ”we”, ”us” och ours” plötsligt talar om ”my sort”.⁶¹ Han tycker alltså att han och Frodo är av olika slag, och när han tillskriver Frodo goda egenskaper tillskrivs dessa inte Sams ”sort” utan Frodos. Detta

⁵³ Tolkien, 1976b (1954), s. 284.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid, s. 287.

⁵⁶ Ibid, s. 285.

⁵⁷ Ibid, s. 284.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid, s. 284 f.

⁶¹ Ibid, s. 285.

framgår tydligt då Sam funderar över hur det skulle vara om deras äventyr en gång skulle skrivas ner och läsas som en berättelse:

'And people will say: "Let's hear about Frodo and the Ring!" And they'll say: "Yes, that's one of my favourite stories. Frodo was very brave, wasn't he dad?" "Yes, my boy, the famousest of the hobbits, and that's saying a lot."

'It's saying a lot too much,' said Frodo, and he laughed, a long clear laugh from his heart. [...] 'But you've left out one of the chief characters: Samwise the stouthearted. "I want to hear more about Sam, dad. Why didn't they put in more of his talk, dad? That's what I like, it makes me laugh. And Frodo wouldn't have got far without Sam, would he, dad?"

'Now, Mr Frodo,' said Sam, 'you shouldn't make fun. I was serious.'⁶²

På samma sätt som han tidigare ändrat "we" till "you" och talat om "my sort" utelämnar Sam sig själv när han föreställer sig hur ett barn ber sin pappa att få höra "about Frodo and the Ring", inte om Frodo *och Sam* och Ringen. Men då Frodo besvarar Sams beröm med att tillskriva även honom mod samt hävdar att han själv inte hade kommit långt utan den andra hobbiten, ber Sam honom att sluta skämta eftersom han själv var allvarlig. På det svarar Frodo emellertid: "'So was I [...] and so I am.'⁶³

Här smyger sig allvaret in i hobbitarnas konversation. Då Frodo försäkrar Sam om att också han menar allvar blir situationen plötsligt laddad. Denna laddning uppfattar jag som queer. Vad är det då som har orsakat detta plötsliga queera ögonblick? Jag uppfattar Sams beröm av Frodo som ett sätt för honom att uttrycka de varma känslor han hyser för den andra hobbiten. Då Frodo besvarar detta på ett liknande sätt visar han att även han hyser varma känslor för Sam. Plötsligt har hobbitarna uttalat sina känslor för att upptäcka att de är besvarade. Jag uppfattar denna samstämmighet som queer då Frodos och Sams ömsesidiga begär har större erotiskt potential än Sams begär ensamt.

Textens queera laddning försvinner dock fort. Efter att Frodo försäkrat Sam om att han är allvarlig tar samtalen en ny vändning. Frodo tar dem båda ner på jorden igen genom att säga att de går händelserna i förväg eftersom de fortfarande är kvar i de värsta delarna av berättelsen. Men snart nog svänger texten in i det queera än en gång. Hobbitarna talar om Gollum och Sam uttrycker sin misstänksamhet gentemot honom: "'If we're

⁶² Tolkien, 1976b (1954), s. 285 f.

⁶³ Ibid, s. 286.

caught napping, Stinker [Gollum] will come out on top pretty quick.”⁶⁴ Men, menar Sam, nu kan Frodo tryggt ta en tupplur eftersom Sam själv ska vaka över honom:

’[I]t would be safe for you to have a wink now, master. Safe, if you lay close to me. I’d be dearly glad to see you have a sleep. I’d keep watch over you; and anyway, if you lay near, with my arm round you, no one could come pawing you without your Sam knowing it.’

’Sleep!’ said Frodo and sighed, as if out of a desert he had seen a mirage of cool green. ’Yes, even here I could sleep.’

’Sleep then, master! Lay your head in my lap.’⁶⁵

Här får den fara Sam tycker att Gollums närvaro utgör fungera som en förutsättning för hans och Frodos fysiska närhet, det är för att skydda Frodo som Sam ber honom lägga huvudet i sitt knä. Vad ska då Frodo skyddas mot? Sam säger att ”no one could come pawing you without your Sam knowing it”. Han använder sig alltså av ordet ”pawing” för att beteckna någon annans beröring av Frodo. Man får anta att denna andra är Gollum eftersom Sam tidigare talat om hur oklokt det vore av dem båda att sova samtidigt, då skulle Gollum få övertaget. Som substantiv betyder ”paw” tassens på ett djur, något som återigen markerar Gollums icke-mänsklighet. Som verb kan ”paw” betyda ”to handle or caress someone or something in a clumsy or rude manner or with unwelcome familiarity”.⁶⁶ När någon annan, Gollum, rör vid Frodo är det ”pawing” och alltså klumpigt, ohyfsat och ovälkommet. När Sam rör vid Frodo är det motsatsen till ”pawing” eftersom denna beröring ska skydda honom mot ”pawing”. Sams beröring är således det motsatta till Gollums och alltså välkommen.

Då Gollum kommer tillbaka till hobbitarna flera timmar senare hittar han dem sovande:

Sam sat propped against the stone, his head dropping sideways and his breathing heavy. In his lap lay Frodo’s head, drowned deep in sleep; upon his white forehead lay one of Sam’s brown hands, and the other lay softly upon his master’s breast. Peace was in both their faces.⁶⁷

⁶⁴ Tolkien, 1976b (1954), s. 287.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ *The Random House Dictionary of the English Language, second edition unabridged*, New York: Random House, INC., 1987, s. 1424.

⁶⁷ Tolkien, 1976b (1954), s. 287.

Om kapitlets tidigare queerhet består i en abstrakt spänning mellan hobbitarna, är detta lättare att sätta fingret på eftersom det är den fysiska närheten mellan Frodo och Sam som är queer. Queerheten skapas av Sams tidigare uttalande om att han skulle bli ”dearly glad” om Frodo ”lay near” med hans arm runt sig, i Frodos känslomässiga respons som liknas vid ”as if out of a desert he had seen a mirage of cool green” och i uttrycket: ”[p]eace was in both their faces”. Detta queera intryck förstärks av att Sam kallar sig ”your Sam” och att hans hand vilar ”softly” på Frodos bröst.

Något annat som förstärker det queera intrycket är när den mjuka ton som Sam använder då han talar med Frodo kontrasteras mot den hårda han använder till Gollum då han vaknar: ”’Hey you!’ he said roughly. ’What are you up to?’”⁶⁸ Då Sam ska väcka Frodo blir tonen i texten återigen mjuk:

Gently he smoothed the hair back from Frodo’s brow, and bending down spoke softly to him.

’Wake up, Mr Frodo! Wake up!’

Frodo stirred and opened his eyes, and smiled, seeing Sam’s face bending over him. ’Calling me early aren’t you, Sam?’ he said.⁶⁹

Även här skapas ett queert intryck med uttryck som ”[g]ently he smoothed” och ”spoke softly”, samt det faktum att Frodo ler då han ser att det är Sam som böjer sig ner över honom.

Vid kapitlets slut ersätts den mjuka tonen mellan hobbitarna med en mer vardagligt kärv sådan, då Gollum inkluderas i samtalet blir det inte lika förtroligt och då de tre vandrarna talar med varandra gäller det mest praktiska frågor. Vi har alltså sett hur texten går från att vara mer till att vara mindre queer och tillbaka igen, hur queerheten böljar in och ut ur texten med jämna mellanrum. Hur kan vi förstå denna queerhet? Jag kommer att använda Richs teori om ”lesbisk kontinuitet”⁷⁰ för att förklara queerheten i Frodos och Sams relation.

Rich vill ersätta ”begränsade, mestadels kliniska definitioner av ’lesbiskhet’”⁷¹ med sin teori om den lesbiska kontinuiteten. Med lesbisk kontinuitet menar hon:

⁶⁸ Tolkien, 1976b (1954), s. 287.

⁶⁹ Ibid, s. 288.

⁷⁰ Rich, 1986, s. 33.

⁷¹ Ibid.

[E]n rad kvinnoidentifierade erfarenheter, i varje kvinnas liv och historien igenom, inte bara att en kvinna har haft eller medvetet önskat ha genitala sexuella upplevelser med andra kvinnor. Om vi kan sträcka ut det till att omfatta många fler former av ursprunglig intensitet mellan kvinnor, inbegripet att dela ett rikt inre liv, att hålla ihop mot manlig tyranni, att ge och ta praktiskt och politiskt stöd [...].⁷²

Detta skulle kunna beskriva Frodos och Sams relation, vilken inte handlar om genitala sexuella upplevelser utan omfattar många fler former av intensitet mellan de två hobbitarna. Men kan man använda sig av en teori som är formulerad för kvinnlig homosocialitet för att förstå en samkönad relation mellan två manliga individer? I motsvarighet till Rich skriver Sedgwick:

The apparent simplicity – the unity – of the continuum between ”women loving women” and ”women promoting the interests of women,” extending over the erotic, social, familial, economic, and political realms, would not be so striking if it were not in strong contrast to the arrangement among males.⁷³

Kontinuiteten mellan ”women loving women” och ”women promoting the interests of women” står alltså i stark kontrast till desamma ibland män, skriver Sedgwick. Men är det verkligen så? Sedgwick vänder på sitt resonemang:

When Ronald Reagan and Jesse Helms get down to serious logrolling on ”family policy”, they are men promoting men’s interests. [...] Is their bond in any way congruent with the bond of a loving gay male couple? Reagan and Helms would say no – disgustedly. Most gay couples would say no – disgustedly. But why not? Doesn’t the continuum between ”men-loving-men” and ”men-promoting-the-interests-of-men” have the same intuitive force that it has for women?⁷⁴

Jag har visat att Frodos och Sams relation rör sig mellan att vara mindre queer, eller präglad av den homosocialitet Sedgwick tillskriver Ronald Reagan och Jesse Helms (”men-promoting-the-interests-of-men”), och att vara mer queer, eller präglad av den homosexuallitet hon tillskriver ett manligt homosexuellt kärlekspar (”men-loving-men”). Frodos och Sams relation visar alltså att manlig homosocialitet och homoerotik kan vara två de-

⁷² Rich, 1986, s. 33.

⁷³ Sedgwick, 1985, s. 3.

⁷⁴ Ibid.

lar av en och samma kontinuitet, på samma sätt som kvinnlig homosocialitet och homoerotik kan vara en del av samma lesbiska kontinuitet. Den manliga motsvarigheten till denna lesbiska kontinuitet vill jag kalla *manlig samkönad kontinuitet*.

Lika lite som den lesbiska är den manliga samkönade kontinuiteten renodlat homosocial eller homoerotisk, istället handlar det om bred skala beteenden och begär däremellan, allt ifrån queera till icke-queera. Om sig själv och andra kvinnor i den lesbiska kontinuiteten skriver Rich: ”[V]i [kan] se oss själva när vi rör oss in och ut ur detta [den lesbiska kontinuiteten], oavsett om vi definierar oss som lesbiska eller inte.”⁷⁵ Detsamma gäller Frodos och Sams relation som rör sig mellan att vara mer och mindre queer inom den manliga samkönade kontinuiteten.

Här blir det dock tydligt att det finns åtminstone en skillnad mellan den lesbiska och den manliga samkönade kontinuiteten. Rich skriver att kvinnor rör sig ut och in ur den lesbiska kontinuiteten oavsett om de definierar sig som lesbiska eller inte, det samma gäller dock inte för den manliga samkönade kontinuiteten. På sin fråga huruvida bandet mellan Ronald Reagan och Jesse Helms är detsamma som det mellan två män i en homosexuell kärleksrelation svarar Sedgwick nämligen nej. Hon menar att den skillnad som finns mellan kvinnliga och manliga samkönade relationer är att motsättningen mellan homosocialitet och homosexualitet är större ibland män. Förutsättningen för att Frodos och Sams relation ska kunna röra sig mellan att vara mer och mindre queer inom den manliga samkönade kontinuiteten är alltså att de två hobbitarnas relation inte är uttalat homosexuell. Uttalad homosexualitet skulle nämligen stå i för stor motsättning till manlig homosocialitet. Detta skulle resultera i en ideologisk motsägelse då manlig homosocialitet är en förutsättning för mäns förtryck av kvinnor medan manlig homosexualitet kan sägas utmana samma förtryck.⁷⁶ Detta förtryck kan beskrivas med Heidi Hartmanns definition av patriarkatet: ”[R]elations between men, which have a material base, and which, though hierarchical, establish or create interdependence and solidarity among men that enable them to dominate women.”⁷⁷ Det är dock viktigt att påpeka att vad som anses vara homosocialt och homosexuellt beteende varierar mellan olika tider och kulturer. Detta blir tydligt i Don Kulicks studie av vad han väljer att kalla homosexuellt beteende ibland

⁷⁵ Rich, 1986, s. 36.

⁷⁶ Sedgwick, 1985, s. 3 ff.

⁷⁷ Citerad i Sedgwick, 1985, s. 3.

män på Nya Guinea. Här beskriver han ett samhälle där genitala sexuella handlingar mellan män är en institutionaliserad del av den manliga homosocialiteten och dess förtryck av kvinnor.⁷⁸

Den manliga samkönade kontinuiteten är alltså inte den lesbiska kontinuitetens exakta motsvarighet, detta beror på att män och kvinnor inte existerar på samma villkor. Rich påpekar särskilt att lesbiska kvinnor inte har mycket gemensamt med homosexuella män: ”Lesbiska har i historien berövats en politisk existens genom att ’inkluderas’ som en kvinnlig variant av manlig homosexualitet. Att jämställa lesbiskhet med manlig homosexualitet därför att båda är brännmärkta, är att återigen förneka och utplåna kvinnans verklighet.”⁷⁹ Jag vill alltså inte påstå att självdefinierade homosexuella män delar samma verklighet som självdefinierade lesbiska kvinnor, detsamma gäller självdefinierade heterosexuella män och kvinnor. Ändå vill jag ifrågasätta Richs syn på manliga homosexuella relationer:

Det finns kvalitativa skillnader mellan kvinnors och mäns förhållanden, till exempel de allmänt förekommande anonyma sexuella kontakterna och försvaret av pedofili bland de manliga homosexuella och det uttalade åldersförtrycket i manliga homosexuellas mått på attraktivitet o s v.⁸⁰

Men den lesbiska kontinuiteten inkluderar alltså inte enbart lesbiska i betydelsen ”en kvinna [som] haft eller medvetet önskat ha genitala sexuella upplevelser med andra kvinnor”⁸¹ utan mer allmänt all ”intensitet mellan kvinnor”⁸² på samma sätt som Frodo och Sam är en del av den manliga samkönade kontinuiteten trots att de inte tycks ha haft genitala sexuella upplevelser med varandra eller är självdefinierade homosexuella män, vilket i själva verket är en förutsättning för att Frodos och Sams relation ska kunna röra sig mellan att vara mer och mindre queer inom den manliga samkönade kontinuiteten.

⁷⁸ Don Kulick, ”Homosexuellt beteende inom antropologisk teori och på Nya Guinea”, *Från kön till genus: kvinnligt och manligt i ett kulturellt perspektiv*, Don Kulick, red., Stockholm: Carlsson Bokförlag AB, 1987, s. 60.

⁷⁹ Rich, 1986, s. 34.

⁸⁰ Ibid, s. 36.

⁸¹ Ibid, s. 33.

⁸² Ibid.

AVSLUTNING

Slutsatser

Ovan har jag undersökt det queera i relationen mellan de två hobbitarna Frodo och Sam i J.R.R. Tolkiens *The Lord of the Rings*. Jag har kommit fram till att Frodos och Sams relation rör sig mellan att vara mer och mindre queer. Samtliga queera ögonblick äger rum då Frodo och Sam är ensamma med varandra, eller tillsammans med en iakttagande Gollum. Frodos och Sams relation är dock inte alltid lika queer utan de queera ögonblicken inträffar antingen då det blir uppenbart att de båda hobbitarna begär varandra eller då den ena, Sam, på olika sätt tydligt visar att han begär Frodo. Även Sams dubbla begär både till hustrun Rose och till Frodo uppfattar jag som queert. Det är dock svårt att sätta fingret på vad som orsakar ett queert ögonblick då det queera är flyktigt och ibland kan ligga i ett ord, en beröring eller ett ögonkast. I vissa fall är kontexten viktig för att tolka enskilda ögonblick som queera, det vill säga homoerotiska istället för homosociala. Då queerheten i Frodos och Sams relation inte är statisk utan böljar in och ut ur texten kan relationen inte förstås som renodlat homosocial eller homoerotisk. Däremot kan den ses som en del av en manlig samkönad kontinuitet, vilken inkluderar allt ifrån homosocialitet till homoerotik. Förutsättningen för att Frodos och Sams relation ska kunna röra sig mellan homosocialitet och homoerotik, mellan icke-queerhet och queerhet, inom den manliga samkönade kontinuiteten är emellertid att den samkönade relationen inte är uttalat homosexuell. Uttalad homosexualitet skulle nämligen leda till en ideologisk motsägelse eftersom motsättningen mellan manlig homosocialitet och homosexualitet är stor.

Nya frågeställningar för framtida studier

I denna uppsats har jag fokuserat Frodos och Sams relation, och endast ytligt analyserat det dubbla begär Sam känner dels för hustrun Rose och dels för Frodo. Det vore intressant att i en framtida studie inkludera samtliga hobbitar som ingår i denna begärstriangel i en analys av *The Lord of the Rings*.

Tre andra karaktärer som vore intressant att fokusera i en framtida studie är Frodo, Sam och Gollum. Frodos och Sams samhörighet skapas och bekräftas delvis genom en exkludering av Gollum. I denna uppsats har jag endast flyktigt analyserat samspelet mellan de två hobbitarna och deras vägvisare.

Det kunde även vara intressant att undersöka hur över- och underordningen i Frodos och Sams relation som arbetsgivare och anställd påverkar dess queerhet. Sam är den av de två hobbitarna som tydligast visar sin hängivenhet gentemot den andra hobbiten, är det därför att det är mer tillåtet för honom eftersom Frodo är hans överordnade?

En annan idé är att göra en komparativ analys mellan queerheten i Frodos och Sams relation i Tolkiens trilogi och densamma i Peter Jacksons filmatisering av trilogin. Är queerheten lika synlig i filmen som i böckerna eller har man valt att tona ner den?

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Bassham, Gregory & Bronson, Eric, red., *The Lord of the rings and philosophy: one book to rule them all*, Chicago: Open Court, 2003

Candice, Fredrick & McBride, Sam, *Women among the Inklings: gender, C.S. Lewis, J.R.R. Tolkien, and Charles Williams*, Westport: Greenwood Press, 2001

Chance, Jane, *The lord of the rings: the mythology of power*, Lexington: University Press of Kentucky, 2001

Curry, Patrick, *Defending Middle-Earth: Tolkien, myth and modernity*, Edinburgh: Floris, 1997

Doty, Alexander, *Making Things Perfectly Queer: Interpreting Mass Culture*, Minneapolis & London: University of Minnesota Press, 1997

Hall, Donald E., *Queer Theories*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003

Herrmann, Anne, *Queering the Moderns*, New York : Palgrave, 2000

Jones, Leslie Ellen, *Myth & Middle-Earth: exploring the medieval legends behind J.R.R. Tolkien's "Lord of the rings"*, New York: Open Road & Garsington: Windsor, 2003

Kulick, Don, "Homosexuellt beteende inom antropologisk teori och på Nya Guinea", *Från kön till genus: kvinnligt och manligt i ett kulturellt perspektiv*, Kulick, Don, red., Stockholm: Carlsson Bokförlag AB, 1987

Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se>, 2004-05-20

Nyström, Felicia, *Obligatorisk tvåsamhet: En studie av personer som bryter mot tvåsamhetsnormen*, Stockholm: Stockholms universitet, Centrum för genusstudier, 2004

Rich, Adrienne, *Obligatorisk Heterosexualitet och Lesbisk Existens* (P. Laskar övers.), Stockholm: Matrixx, 1986

Rosenberg, Tiina, *Byxbegär*, Göteborg: Anamma Böcker, 2000

Rosenberg, Tiina, *Queerfeministisk agenda*, Stockholm: Atlas, 2002

Sedgwick, Eve Kosofsky, *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*, New York: Columbia University Press, 1985

The Random House Dictionary of the English Language, second edition unabridged, New York: Random House, INC., 1987

Tolkien, J.R.R., *The Fellowship of the Ring* (The Lord of the Rings, 1), London: Unwin Books, 1976a (1954)

Tolkien, J.R.R., *The Two Towers* (The Lord of the Rings, 2), London: Unwin Books, 1976b (1954)

Tolkien, J.R.R., *The Return of the King* (The Lord of the Rings, 3), London: Unwin Books, 1976c (1955)

Tolkien, J.R.R., *Sagan om ringen* (Sagan om ringen, 1) (Å. Ohlmarks övers.), Stockholm: Norstedts Förlag, 2002a

Tolkien, J.R.R., *Sagan om de två tornen* (Sagan om ringen, 2) (Å. Ohlmarks övers.), Stockholm: Norstedts Förlag, 2002b

Tolkien, J.R.R., *Sagan om konungens återkomst* (Sagan om ringen, 3) (Å. Ohlmarks övers.), Stockholm: Norstedts Förlag, 2002c

Wood, Ralph C., *The gospel according to Tolkien: visions of the kingdom in middle-earth*, Louisville KY: Westminster John Knox Press, 2003